

**«НАУКА ТА ОСВІТА
В УМОВАХ ВІЙНИ:
ГЛУХІВСЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
ОЛЕКСАНДРА
ДОВЖЕНКА»**

МАТЕРІАЛИ ЗВІТНОЇ НАУКОВО-
ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

• **23-24 ТРАВНЯ 2024 РОКУ**

РОЗДІЛ

ВИЩА ШКОЛА

УДК: 378

Н-34

*Затверджено вченою радою Глухівського національного педагогічного університету імені
Олександра Довженка (протокол № 13 від 29 травня 2024 року).*

Відповідальний редактор:

Луценко Г. В. – доктор педагогічних наук, професор, проректор з науково-педагогічної роботи.

Редагування матеріалів:

Холявко І. В. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови, літератури та методики навчання.

М'ягкоступ Н.Є. – провідний фахівець відділу аспірантури, докторантури та наукової роботи.

Н - 34

Наука та освіта в умовах війни: Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка» : матеріали звітної науково-практичної конференції викладачів, докторантів, аспірантів та молодих учених, здобувачів вищої та фахової передвищої освіти (розділ вища школа); (м. Глухів, 23-24 травня 2024 року), 2024. 271 с.

До збірника увійшли тези доповідей викладачів та докторантів Глухівського НПУ ім.О.Довженка та ВСП «Професійно-педагогічний фаховий коледж Глухівського НПУ ім.О. Довженка» за результатами науково-дослідної роботи. Матеріали будуть корисними для молодих дослідників, науковців, аспірантів, а також широкого кола читачів, які цікавляться актуальною науковою проблематикою.

Відповідальність за науковий рівень тез доповідей, обґрунтованість висновків, достовірність результатів, а також дотримання принципів академічної доброчесності несуть автори публікацій.

© Глухівський НПУ ім. О. Довженка, 2024

© Автори публікацій, 2024

НАУКА ТА ОСВІТА В УМОВАХ ВІЙНИ:
Глухівський НПУ ім. О.Довженка

ЗМІСТ

ГЛУХІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА

АРТЮХ В'ячеслав Олексійович	13
ПАНТЕЛЕЙМОН КУЛІШ ПРО «ДУХ НАРОДУ	
АТОРІНА Вікторія Миколаївна	14
ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ	
СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	
БАБАЧУК Юлія Михайлівна	15
ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ОБҐРУНТУВАННЯ ПРОЦЕСУ РОЗВИТКУ	
ФІЗИЧНИХ ЯКОСТЕЙ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ІГОР З ЕЛЕМЕНТАМИ	
СПОРТУ	
БАРСУКОВСЬКА Галина Петрівна	16
ПРИЧИНИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕБІГУ ЗАЇКАННЯ В ДІТЕЙ	
ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	
БІЛЧЕНКО Павло Геннадійович	18
ПОГЛЯДИ ФРАНЦИСКА СКОРИНИ НА ШЛЯХИ МОРАЛЬНОГО	
ВДОСКОНАЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ	
БІРЮК Людмила Яківна	19
СТРУКТУРА ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	
БОНДАРЕНКО Микола Іванович	23
ЕНЕРГЕТИЧНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ ТА ЕНЕРГОЕФЕКТИВНІСТЬ У	
СУЧАСНИХ УМОВАХ	
БОРИСЕНКО Надія Анатоліївна	24
МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ НАВЧАННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ	
СТВОРЕННЯ ОДЯГУ В ЕТНОСТИЛІ	
БУРЧАК Ліана Володимирівна	26
НАУКОВИЙ ДИСКУРС ЩОДО ТРАКТУВАННЯ ПОНЯТТЯ	
«ІННОВАЦІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ БІОЛОГІЇ»	
БУРЧАК Станіслав Олександрович	28
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ У СИСТЕМІ РОЗВИТКУ	
ТВОРЧОСТІ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ	
БУТОВА Віра Олександрівна	30
КОМПЕТЕНТНІСНИЙ ПІДХІД ДО НАВЧАННЯ ІНШОМОВНОГО	
АУДІЮВАННЯ	
БУТЕНКО Галина Олександрівна	32
КОМПЕТЕНТНІСНИЙ ПІДХІД ДО НАВЧАННЯ ІНШОМОВНОГО	
АУДІЮВАННЯ	
ВАСЕНОК Тетяна Михайлівна	34
ЕТНОХУДОЖНІ ТРАДИЦІЇ СІВЕРЩИНИ ЯК МОТИВАЦІЙНИЙ	
ЧИННИК ТВОРЧОГО ЗРОСТАННЯ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ	
ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ ЗАКЛАДІВ ШВЕЙНОГО ПРОФІЛЮ	
ВЕТРОВА Ольга Дмитрівна	36
ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНА СПРЯМОВАНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ	
МАЙБУТНЬОГО МАЙСТРА ВИРОБНИЧОГО НАВЧАННЯ ЯК ОДИН З	
КЛЮЧОВИХ ПОКАЗНИКІВ ОСОБИСТІСНОЇ ЗРІЛОСТІ	

ВИШНИК Ольга Олександрівна	38
РЕАЛІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНІСНОГО ПІДХОДУ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ	
ВОВК Богдан Іванович	40
СТАЛЕ СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО: ВИКЛИКИ ТА ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ	
ГОРДІЙ Ніна Миколаївна	42
ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЕВОЇ ГОТОВНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ДО НАВЧАННЯ У ШКОЛІ	
ГРИЦЕНКО Андрій Петрович	44
ДОСЛІДЖЕННЯ ГЛУХІВСЬКОГО ЄВРЕЙСЬКОГО КЛАДОВИЩА В РАМКАХ СПІЛЬНОГО УКРАЇНСЬКО-ІЗРАЇЛЬСЬКОГО НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО ПРОЄКТУ В 2023-2024 РОКАХ	
ГРИЦЕНКО Андрій Петрович	49
СВЯТКУВАННЯ 50-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ СТВОРЕННЯ ГЛУХІВСЬКОГО УЧИТЕЛЬСЬКОГО ІНСТИТУТУ У 1924 РОЦІ	
ГРИЧАНИК Наталія Іванівна	52
ВИДИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ ІЗ МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	
ГРУДИНІН Борис Олександрович	54
МОДЕРНІЗАЦІЯ СИСТЕМИ НЕПЕРЕРВНОГО ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ	
ДАНИЛЬЧЕНКО Ірина Григорівна	56
КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ ЯК СКЛАДНИК ФОРМУВАННЯ ЇХ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ	
ДВОРЕЦЬКА Тетяна Володимирівна	58
ВИКОРИСТАННЯ РІЗНОМАНІТНИХ НАВЧАЛЬНИХ ПЛАТФОРМ ПІД ЧАС ДИСТАНЦІЙНОЇ ОСВІТИ	
ДМИТРЕНКО Аліна Павлівна	59
НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ КРАЄЗНАВСТВА	
ДЕЩЕНКО Олександр Миколайович	61
ФОРМУВАННЯ ТЕХНІЧНОГО МИСЛЕННЯ ПІД ЧАС ЛАБОРАТОРНОГО ПРАКТИКУМУ З ТЕХНІЧНИХ ДИСЦИПЛІН В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОЇ ОСВІТИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ТЕХНОЛОГІЙ	
ЄГОРОВА Ксенія Григорівна	63
НАДАННЯ ОСВІТНИХ ПОСЛУГ ДІТЯМ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ В УМОВАХ ІНКЛЮЗІЇ	
ЗАГОРОДНЯ Людмила Петрівна	65
ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ ДО ФОРМУВАННЯ ПРИРОДНИЧО-ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В ДОШКІЛЬНИКІВ УЛІТКУ	
ЗАЇКА Оксана Володимирівна	67
ДО ПИТАННЯ РОЗВИТКУ МЕДІАГРАМОТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МАТЕМАТИКИ	
ЗАЙЦЕВА Наталія Григорівна	68

Отже, мовленнєва готовність дітей до школи включає такі компоненти, як: знання про навколишню дійсність; змістова сторона мовлення; рівень розвитку мовленнєвих навичок (достатній словник, правильна звуковимова, граматична правильність мовлення, діалогічне й монологічне мовлення); висока мовленнєва активність дітей; якість мовленнєвих відповідей; оволодіння елементарними оцінно-контрольними діями у сфері мовленнєвої діяльності. Процес розвитку й оволодіння дитиною мовленням зумовлений певними віковими закономірностями, що дає можливість чітко визначити аспекти мовлення необхідні для навчання. За відповідної організації навчання до шести років діти досягають порівняно високого ступеня узагальнення й абстрагування, починають розуміти умовні та схематичні зображення, засвоюють узагальнені значення, відображені в них зв'язки і відношення.

Список використаних джерел

1. Богуш А. М., Шиліна Н. Є. Мовленнєва готовність старших дошкільників до навчання у школі. Одеса : ПНЦ АПН України, 2003. 335 с.
2. Вашуленко М. С. Формування мовної особистості молодшого школяра в умовах переходу до 4-х річного початкового навчання. *Початкова школа*. 2000. № 4. С. 29–35.
3. Гавриш Н., Безсонова О. Калейдоскоп інформаційно-ігрової творчості дітей. Коректурні таблиці. Методичні рекомендації щодо використання коректурних таблиць. Київ : Видавничий дім «Слово», 2016. 256 с.
4. Калмикова Л. О. Сучасні проблеми наступності й перспективності та шляхи їх упровадження. *Дитинство: наступність і перспективність*. Переяслав-Хмельницький, 2000. С. 10–11.

Гриценко Андрій Петрович,

доктор педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри історії, правознавства та методики навчання Глухівського НПУ ім. О. Довженка

ДОСЛІДЖЕННЯ ГЛУХІВСЬКОГО ЄВРЕЙСЬКОГО КЛАДОВИЩА В РАМКАХ СПІЛЬНОГО УКРАЇНСЬКО-ІЗРАЇЛЬСЬКОГО НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО ПРОЄКТУ В 2023-2024 РОКАХ

Виконання спільного українсько-ізраїльського науково-дослідного проєкту «Збереження культурної спадщини єврейського кладовища в Глухові Сумської області як єдиного єврейського некрополя на сході України засобами цифрової гуманітаристики» у Глухівському національному педагогічному університеті імені Олександра Довженка (науковий керівник – доктор педагогічних наук, доцент Андрій Гриценко) в рамках білатерального міжнародного наукового співробітництва з Державою Ізраїль, затвердженого відповідними нормативними актами Міністерства освіти і науки України, значно активізувало увагу до вивчення історії цього старовинного некрополя. Партнерами з Ізраїлю стали науковці Інституту єврейських досліджень імені Шехтера (м. Єрусалим) в особі директора закладу та наукового керівника проєкту професора Дорона Бара.

Загалом, реалізація запланованого на два роки проєкту сприяє вирішенню питання фізичного збереження стародавнього єврейського кладовища в Глухові шляхом дослідження єврейської спадщини студентами й аспірантами Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка, а також створення вебсайту та бази даних з об'єднанням електронних фотографій надгробків, їх геоданих, відомостей про поховання та надгробки.

У попередні роки кандидат історичних наук В. Назарова у процесі підготовки дисертації виявила понад 1 тис. надгробків. Однак не були зафіксовані їх геодані, точні розміри та матеріали. У травні 2022 р. армія Росії завдала ракетного удару по цвинтарю. Тому учасниками проєкту (наукові співробітники, аспіранти та студенти кафедр історії, правознавства та методики навчання, а також технологічної і професійної освіти Глухівського національного

педагогічного університету імені Олександра Довженка) у вересні – листопаді 2023 року провели розвідку та безпосереднє вивчення надгробків єврейського кладовища, а також проведено додаткове вивчення та виявлення нових поховань у квітні 2024 року.

Під час першого підготовчого етапу ще в травні – липні 2023 року учасниками проекту було вивчено праці краєзнавця М. Часницького, який у 2009 та 2011 роках опублікував дві книги «Глухов. Евреи. Память жива. Страницы истории еврейской общины» [10] та «Евреи. Глухов и Сумщина» [11] відповідно. Також значна інформація була опрацьована з наукових та науково-популярних публікацій дослідниці В. Назарової (зокрема, її дисертаційне дослідження на тему «Надгробки XIX – початку XX ст. єврейського цвинтаря міста Глухова як об'єкти культурної спадщини») [5; 6; 7; 8; 9], яка представляє ізраїльську дослідницьку групу, що бере участь в українсько-ізраїльському проекті.

Євреї мешкають у Глухові з часів Великого князівства Литовського. Це підтверджує знайдене археологами наприкінці XIX ст. кладовище. Однак протягом XVIII ст. посилюються гоніння російської імперської влади. Лише 1794 р. євреї вперше отримали право легального проживання в деяких губерніях, зокрема в Чернігівській. Так, вони принесли, зокрема, на Глухівщину свою культуру, мову та традиції. У цей час у місті в кагалі (невелика єврейська громада) вже проживало 342 особи [4, с. 64–73; 6, с. 204–209]. Тобто, на відміну від Поділля, Галичини, Буковини чи Одещини, на півночі нинішньої Сумщини не існувало великих хасидських осередків. До того ж негативно впливала спеціальна податкова політика Російської імперії. У другій половині XIX ст. єврейська громада у Глухові вже налічувала 2644 людини (чоловіків – 1325 та жінок – 1319) [3].

Ще більше ускладнилося життя євреїв у першій половині XX ст.: революції з погромами, Друга світова війна з Голокостом та вимушена міграція у великі міста, внаслідок боротьби влади з релігією). Перша світова війна скоротила кількість глухівських євреїв із 6 тисяч до 2500, а далі ця кількість невпинно зменшується [2].

Усі ці фактори привели до поступового зникнення у радянському суспільстві традиційного єврейського способу життя, його соціальної структури і культурної складової, спричинили масову асиміляцію та втрату знання єврейської мови. Відповідно, були втрачені практично всі матеріальні пам'ятки єврейської культури та мистецтва – синагоги, сувої та книги. Чи не єдиними матеріальними свідченнями існування цієї нації залишилися поодинокі єврейські кладовища. Саме кам'яні надгробки та намогильні плити з традиційним різьбленим декором та епітафіями на івриті створюють значну цінність з точки зору джерел історії, генеалогії, літератури і мистецтва [2].

Серед інших єврейських кладовищ цвинтар у Глухові вирізняється масовістю збережених 1 040 намогильних плит. Утім до початку виконання нами науково-дослідних робіт була можливість прочитати імена лише 352 похованих осіб, тобто третину. Із них 268, або 76,1%, які померли у радянський період. Тобто було відомо імена лише 84 похованих раніше 1917 року. Це лише 8% від усіх поховань. Під час виконання дисертаційного дослідження В. Назарова виконала часткову фіксацію надгробків кладовища та провела аналіз списків похованих [2; 3; 9].

Відтак, протягом 2023 року на у квітні 2024 року було проведено максимально можливий пошук невідомих до того часу поховань з відтворенням написів на існуючих похованнях XIX та початку XX століть, які можливо прочитати та потім перекласти. Зокрема, лише в осінній період (на жаль, не надто сприятливий для фізичної роботи на

НАУКА ТА ОСВІТА В УМОВАХ ВІЙНИ:
Глухівський НПУ ім. О.Довженка

кладовищі) нами було здійснено підйом і очищення кількох повалених надгробків, епітафії яких раніше прочитати не було можливо. Отже, загальна кількість відомих поховань сягнула 1059. У процесі цієї роботи за співпраці з ізраїльськими колегами було розшифровано чотири епітафії, які раніше не піддавалися прочитанню, та виявлено 5 раніше невідомих поховань. Серед них надгробок члена родини Бабад – нащадка відомого польського рабина Хашеля, голови єшиви та рабинського суду м. Кракова, а також кілька могил жертв єврейського погрому 22 - 23 лютого 1918 року. Тобто загалом було прочитано та розшифровано із нововиявлених та тих, що вже були внесені до списку раніше понад три десятки похованих. Всі вони померли до початку радянського періоду.

Зокрема, під номером 1052 було виявлене та ідентифіковане поховання Рахлін Голди, яка померла 5 лютого 1921 року.

Поряд (№ 1053) похована дівчина Сара Естер Донька р. Песах Бурштинський. Померла 16 ава. Рік 5675. (27.07.1915). Епітафія: «Хай буде її душа зав'язана у вузлі життя». Івритом вона має такий вигляд: הכתולה שרה אסתר בת ר פסח בורשטינסקי נפטרה טז ואב שנת תרעה תנצבה

Цікавим стало нововиявлене поховання під № 1054 (на світлині). Тут написано: дівчина [ім'я відбито] донька р. Моше Бабад, онука гаона нашого Реббе р. Хашеля – глави рабинського суду Кракова. Померла напередодні новомісячного адар [30 швата] 5676 року (04.02.1916). Хай буде її душа зав'язана у вузлі життя на місці з душами...

Також завдяки співпраці з ізраїльськими колегами розшифрували вже знайдені поховання. Наприклад, Луїза Марківна Лазарева, яка померла 25 серпня 1866 року.

Також були вперше прочитані імена двох братів Мойсея та Цві-Герша Фішкіних, які стали жертвами єврейського погрому в Глухові, здійсненого більшовиками 22–23 лютого 1918 року. Зокрема, про поховання Мойсея було відомо, але воно не було знайдено попередніми дослідниками. Друге поховання стало нововиявленим та обидва стали розшифрованими завдяки співпраці в рамках міжнародного проєкту з фахівцями Інституту єврейських досліджень імені Шехтера (м. Єрусалим, Ізраїль) [6; 7; 9].

Так, спільно було досліджено, що Фішкін Мойсей Михелевич (на світлині – ліворуч) був службовцем та загинув у 18-річному віці.

Його на 2 роки старший брат Фішкін Цві-Герш Михелев (на світлині праворуч) також був службовцем. Прикро, що обидва ці надгробки розбиті та валяються на одній ділянці землі. Заплановано їх підняття та відновлення [1, с. 91–92].

Отже, кількість відомих похованих у період до 1919 року зросла до 110, а відсоток уведених до наукового обігу похованих зріс до 10,5 %. Отже, кількість відомих імен похованих на кладовищі в дорадянський період зросла майже на третину.

Важливим результатом уважної діяльності та плідної співпраці, зокрема, з науковим співробітником з Ізраїлю В. Назаровою, стало розшифрування точних дат народження та смерті відомого єврейського письменника Цвейфеля Лазаря Давидовича.

Таким чином, у ході польових робіт 2023–2024 років було віднайдено та ідентифіковано понад 20 поховань, при цьому більшість із них жінок, та всі вони поховані до 1922 року, тобто у дорадянський, найменше досліджений період. У результаті аналізу отриманих даних про поховання XIX ст. – початку XX ст. вдалося виявити 338 жіночих поховань. Частка жіночих поховань зросла з 49,3% до 50,0% [12, с. 171]. Відтак, на єврейському цвинтарі в Глухові відомі збережені понад 1 060 намогильних плит. Число тих, де можна прочитати імена, зросло з 352 до 376 або з третини до 36%. Із них вже відомо імена понад 110 похованих раніше 1922 року. Було до дослідження – лише 84, або на третину менше.

Серед інших знахідок, варто відзначити, що у квітні 2024 року поряд з нововиявленим похованням було віднайдено відбитий фрагмент з мацеви № 1053, нововиявленої нами восени 2023 року. Це майже за 4 метри на північ від поховання.

Отже, зібрані історичні дані мають історичну, наукову, екологічну та хронологічну цінність і дають можливість визначити особливості розвитку глухівської єврейської громади, її найбільш відомих представників, носіїв єврейських традицій та культури радянської доби.

Навесні та восени 2024 року наші науково-дослідні роботи будуть продовжені в аспекті вивчення повалених та розбитих надгробків, їх підняття та опрацювання одержаної інформації з метою фізичного й інформаційного збереженню кладовища як єврейської спадщини України, а також популяризації цієї тематики серед населення.

Список використаних джерел

1. Ворона П. Встановлення осіб похованих на глухівському єврейському кладовищі – жертв погрому 1918 року. *Глухівські історико-філософські читання* : збірник наукових праць / редкол.: Гриценко А. П., голова та ін. Глухів : Глухівський національний педагогічний університет ім. О. Довженка, 2024. Вип. 2. С. 91–94.

2. Голуб А. А. Глухівські євреї, проблеми укорінення, особливості поховальних плит. *Актуальні питання дослідження історичної науки й викладання предметів громадянської та історичної освітньої галузі в умовах реформування* : матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Глухів, 28 листопада 2023 р.). Глухівський НПУ ім. О. Довженка, 2023. Вип. 2. С. 88–91.

3. Голуб А. А. Глухівське єврейське кладовище: заснування та національна специфіка відвідування. *XIII Глухівські наукові читання – 2023. Актуальні питання суспільних і гуманітарних наук* : матеріали міжнародної інтернет-конференції (м. Глухів, 6–8 грудня 2023 р.). Глухівський НПУ ім. О. Довженка, 2023. С. 31–32.

4. Гриценко А. П., Гриценко В. А. Дослідження Глухівського єврейського кладовища в рамках спільного українсько-ізраїльського науково-дослідного проекту восени 2023 року. *Актуальні питання дослідження історичної науки й викладання предметів громадянської та історичної освітньої галузі в умовах реформування* : збірник наукових праць. Глухів : Глухівський національний педагогічний університет ім. О. Довженка, 2023. Вип. 2. С. 57–61. URL: <http://46.201.250.252/handle/123456789/2205> (дата звернення: 07.03.2024).

5. Гриценко А. П., Колієнко А. А. Особливості викладання історії та релігійного виховання в Глухівському учительському інституті (1874–1917 рр.). *Культурологічний альманах*. 2023. Вип. 3. С. 119–125. URL: <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2023.3.16> (дата звернення: 22.12.2023).

6. Гриценко А., Назарова В. Поховання 1922–1991 рр. Глухівського єврейського цвинтаря в контексті історії єврейської громади міста. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: історичні науки*. 2022. № 35. С. 104–112. URL: <https://drive.google.com/file/d/1ncD2xOk8hRKO-1RfDTCicfD53IG5Fdk3/view> (дата звернення: 07.03.2024).

7. Гриценко А. П., Ткаченко Н. М., Голуб А. А. Історія Глухівського єврейського цвинтаря: традиції поховань та особливості надгробків. *Актуальні питання у сучасній науці (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія Економіка», Серія «Державне управління», Серія «Техніка», Серія «Історія та археологія»)* : журнал. 2023. № 11 (17). С. 1091–1101. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/sn/article/view/7383> (дата звернення: 07.03.2024).

8. Гриценко В. Діяльність євреїв у глухівському педагогічному інституті. *Глухівські історико-філософські читання* : збірник наукових праць / редкол.: Гриценко А. П., голова та ін. Глухів : Глухівський національний педагогічний університет ім. О. Довженка, 2024. Вип. 2. С. 84–88.

9. Назарова В. В. Єврейські погроми в Глухові у 1918–1919 роках. *Сіверянський літопис*. 2019. Вип. 1. С. 178–184.

10. Назарова В. В. Надгробки XIX – початку XX ст. єврейського кладовища міста Глухова як об'єкти культурної спадщини : дис.... канд. іст. наук : 26.00.05. Київ, 2019. 222 с.

11. Назарова В. Збереження єврейського цвинтаря у м. Глухові шляхом його популяризації та знайомства широких мас з культурою та традиціями єврейського народу за допомогою використання технологій цифрових гуманітарних наук. *Актуальні питання дослідження історичної науки й викладання предметів громадянської та історичної освітньої галузі в умовах реформування* : збірник наукових праць. Глухів : Глухівський національний педагогічний університет ім. О. Довженка, 2023. Вип. 2. С. 61–65.

12. Ткаченко Н., Гриценко А. Жіночі поховання глухівського єврейського кладовища. *Глухівські історико-філософські читання* : збірник наукових праць / редкол.: Гриценко А. П., голова та ін. Глухів : Глухівський національний педагогічний університет ім. О. Довженка, 2024. Вип. 2. С. 170–173.

13. Ткаченко Н. М. Збереження історико-культурної спадщини в умовах війни як актуальна проблема сучасності. *Актуальні питання дослідження історичної науки й викладання предметів громадянської та історичної освітньої галузі в умовах реформування* : збірник наукових праць. Глухів : Глухівський національний педагогічний університет ім. О. Довженка, 2023. Вип. 2. С. 67–69.

14. Часницький М. М. Глухов. Евреи. Память жива. Страницы истории еврейской общины Глуховщины. Киев : Атопол, 2009. 317 с.

15. Часницький М. М. Евреи. Глухов и Сумщина. Страницы истории евреев Глуховщины и Сумщины. Киев : Золоті ворота, 2011. 380 с.

